

Noblețea Dreptului

Nobility of Law

Prof. univ. dr. **Iulia Antoanella MOTOC**

Judecător al Curții Penale Internaționale

Fost judecător al Curții Europene a Drepturilor Omului

Sunt deosebit de onorată să primesc acest titlu din partea Universității din Timișoara – Timișoara nu este doar orașul în care m-am născut și mi-am petrecut primii ani de viață, ci și orașul în care părinții mei au absolvit Facultatea și s-au căsătorit, mama, filolog, profesoară de limba română, și tata, conferențiar la Politehnică. Timișoara este locul în care părinții mei au legat prietenii, în mare parte cu lumea artistică, culturală și intelectuală a orașului, unele prietenii urmându-i la București. Am avut șansa să cresc la București într-o casă plină de cărți din toate specialitățile și de prietenii părinților din Timișoara și Ardeal.

Încercând astăzi să schițez câteva cuvinte despre Noblețea dreptului, am pornit de la cartea filosofului culturii Rob Riemen, *Noblețea spiritului*¹, care se deschide cu relatarea unei întâlniri de dată recentă a autorului cu Elisabeth Mann Borgese, fiica mai mică a lui Thomas Mann, specialistă în dreptul și politica protecției mediului înconjurător. Mai importantă decât întâlnirea cu Elisabeth Mann Borgese este întâlnirea lui Riemen cu un personaj aparent obscur, pianistul de talent Joseph Goodman, venit în America pe același vapor. Din cauza firii sale care nu suporta compromisurile, el renunțase la cariera de pianist și devenise anticar. Spre sfârșitul vieții, el compune o cantată simfonică: *Noblețea spiritului*. Riemen primește în dar de la Joseph Goodman această cantată. Pentru Riemen, dar și pentru Goodman, viața este o căutare a adevărului, a iubirii, a frumuseții, a bunătății și a libertății; viața este arta devenirii umane prin cultivarea sufletului uman. Toate acestea sunt exprimate în sintagma *Noblețea spiritului*.

În 1939, Thomas Mann publica foarte limitat în germană, fiind tradus în engleză cu ocazia izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial. „Diser Krieg”², eseul lui Mann, este, în primul rând, din partea scriitorului refugiat în Statele Unite, un apel disperat: „Bieți germani, ce sentimente aveți despre acest rol mesianic care v-a fost încredințat, nu de Dumnezeu, nu de destin, ci de o mână de ticăloși fără creier?” Mann, cunoscut conservator, îndrăznește să susțină abandonarea unui „conservatorism european dezastruos”, bazat pe „neamestecul” rezultat din „suveranitatea absolută a statelor-națiune”, deoarece acest spirit învechit se opune, după el, evoluției umanității. Într-o „alianță a libertății și egalității”, legată de progresul democrației, explică el, „centrul de greutate tinde mai mult spre egalitate, spre dreptate economică, conform unei mișcări care merge de la individ spre social”.

Când a invadat Ucraina la 24 februarie 2022, Rusia a lansat cel mai mare război terestru din Europa de la cel de-al Doilea Război Mondial încoace. Războiul, care se află acum în cel de-al treilea an, reprezintă o încălcare flagrantă și continuă a interdicției din Carta ONU privind utilizarea forței împotriva integrității teritoriale a unui stat suveran. Mai întâi, mecanismele Cartei ONU nu au funcționat, Consiliul de securitate fiind blocat de veto. O întrebare pe care mi-am pus-o în prima mea teză de doctorat se referea la interpretarea de către Consiliul de Securitate ONU, un organ politic, a dispozițiilor Cartei ONU care se referă la interzicerea recursului la forță în dreptul internațional. Dar în acest caz, ele nici măcar nu există, ca să ne putem pune întrebarea eficienței lor. Prin Ordinul din 16 martie 2022, Curtea Internațională de Justiție a indicat deja printre măsurile sale provizorii că „Federația Rusă va suspenda imediat operațiunile militare pe care le-a început la 24 februarie 2022 pe teritoriul Ucrainei”. În 2022, 33 de state au depus declarații de intervenție – dintre care 32 au fost considerate admisibile de Curtea Internațională de Justiție în etapa obiectiilor preliminare pentru a discuta chestiunea competenței Curții. În 17 martie 2023, Camera preliminară II a Curții Penale Internaționale a emis mandate de arestare pentru două persoane în contextul situației din Ucraina: domnul Vladimir Vladimirovici Putin și doamna Maria Alekseyevna Lvova-Bełova. Așa cum știm prea bine, niciuna nu a fost executată.

¹ Rob Riemen, *Noblețea spiritului* (Curtea Veche Publishing, 2008).

² Thomas Mann, *This War*. London: Secker & Warburg, 1940.

Totuși, Rusia s-a confruntat cu sancțiuni fără precedent – rămâne, însă, chestiunea eficienței lor. Din punct de vedere juridic, războiul a reînnoit o dezbatere de lungă durată cu privire la rolul pe care îl pot juca statele terțe – adică statele care nu au suferit ele însele niciun prejudiciu direct și material – în apărarea intereselor statelor victime. Aici, oferim o explicație a motivelor pentru care aceste sancțiuni sunt legale în calitate de „contramăsuri colective”, un argument care a început să aibă implicații nu doar pentru Ucraina și conflictul Israel-Palestina, ci și pentru răspunsurile internaționale la o serie de încălcări ale dreptului internațional.

Timp de ani de zile, mulți au presupus că numai un stat care a suferit un prejudiciu ca urmare a unei acțiuni ilicite a unui alt stat poate lua contramăsuri ca răspuns. Cu toate acestea, Comisia de drept internațional nu a fost niciodată pe deplin clară în această privință.

Conceptul de obligații „datorate comunității internaționale în ansamblul său”, cunoscut în jurisprudența Curții Internaționale de Justiție sub numele de obligații *erga omnes*, oferă o cale către contramăsuri colective care se apropie de esența doctrinei existente în materie. O încălcare a unei obligații *erga omnes* aduce atingere intereselor juridice ale fiecărui stat; cu alte cuvinte, provoacă un prejudiciu juridic care nu depinde de faptul că statul respectiv a suferit un prejudiciu direct, material, ca urmare a încălcării. În hotărâri, de la Barcelona Traction până la Gambia/Myanmar și acum în Africa de Sud-Israel, Curtea Internațională de Justiție a afirmat în mod repetat existența obligațiilor *erga omnes* (sau *erga omnes partes*, în acest din urmă caz, în care sunt în joc norme convenționale, mai degrabă decât cutume).

Provocarea reparațiilor de război în cazul invaziei este potrivită pentru aplicarea contramăsurilor colective. Deja, înghețarea pe scară largă a activelor occidentale trebuie să se bazeze implicit pe doctrina contramăsurilor, pentru a evita angajarea răspunderii statului în legătură cu abrogarea imunității suverane. Susținătorii Ucrainei ar putea să se bazeze însă pe doctrina contramăsurilor colective pentru a merge mai departe, extinzând înghețarea dincolo de conflict, cu excepția cazului în care și până când Rusia își îndeplinește obligația de reparare a prejudiciilor față de Ucraina. Această obligație de reparații poate fi concepută ca *erga omnes*³.

În 1922, Hans Morgenthau⁴, autorul de care m-am ocupat extensiv în a doua mea teză de doctorat, dedicată eticii în dreptul internațional, jurist dezamăgit de drept, scria: „[...] speranțele mele pentru viitor se îndreaptă în două direcții: sper la ridicarea presiunii la care sunt expus de către mediul social și sper să găsesc o direcție și un scop pentru activitățile mele viitoare. Personalitățile libere și drepte cresc doar în aer curat și proaspăt. [...] Doar această speranță îmi dă curajul de a mă angaja într-o altă speranță, care este chiar mai puțin întemeiată în realitate decât cealaltă. Voi ajunge în curând într-un punct al vieții mele în care va trebui să aleg între două tipuri de activitate: una duce la un câmp unde oamenii, an de an, în ritm monoton, semănând și recoltând, economisind și consumând [...] cealaltă speranță pentru viitorul meu. Aceasta de a putea lucra în slujba unei idei mărețe, de a crește odată cu munca, de a deveni eu însumi mai mare în lupta cu cei mai buni și apoi de a putea spune la sfârșit: mor, dar aici rămâne ceva care este mai important decât viața și care va dura mai mult decât trupul meu; munca mea”.

Aparent, idealurile lui Riemen și ale lui Morgenthau se aseamănă. În realitate, ei sunt fundamentale deosebiți. În acest sens, războiul are un rol dominant și face parte din forțele naturale și imuabile care, în ochii lui Morgenthau, nu trebuie contracarate, ci folosite. Așa cum știm, Hans Morgenthau este creatorul realismului în relațiile internaționale, singurul teoretician realist care și-a început cariera ca jurist. Potrivit lui Morgenthau, criteriul „prieteni-inamici” folosit de Carl Schmitt reprezintă o tautologie și, prin urmare, nu poate reprezenta un criteriu pentru politică, cel puțin în ceea ce privește relațiile internaționale. Morgenthau nu se distanțează radical de Schmitt atunci când formulează voința fiecărui stat de a-și crește puterea ca criteriu aplicabil relațiilor internaționale – „întreaga politică externă nu este altceva decât voința de a menține, spori sau afirma puterea”. Clișeul atașat în mod obișnuit teoriei realismului în relațiile internaționale este cel al scepticismului moral. Interesul scăzut al filosofiei politice pentru acest

³ Oana A. Hathaway, *A New Tool for Enforcing Human Rights: Erga Omnes Partes Standing*, Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 61, No. 2, Forthcoming, Yale Law School, Public Law Research Paper.

⁴ *Truth and Tragedy: Tribute to Hans J. Morgenthau* (English Edition).

domeniu devine responsabil și direct legat de influența pe care autorii istoriciști o au asupra relațiilor internaționale. Retorica filosofică antiteoretică este, de asemenea, asociată cu istoricismul.

Potrivit lui Kant, ideea de pace este un ideal regulator spre care trebuie să ne străduim. Este construit și nu poate fi decretat. Războiul devine, astfel, un subiect de veto moral, pacea – un imperativ al rațiunii politice, o datorie politică. În *Proiectul pentru pacea perpetuă*, Kant susține că pacea stabilă poate veni numai atunci când toate națiunile pământului sunt astfel de republici, guvernate de cetățeni care văd că securitatea proprietății lor este obținută numai în temeiul statului de drept universal, mai degrabă decât de conducători care pot întotdeauna vedea un stat vecin ca pe o potențială completare a proprietăților lor personale. Dar, în opinia lui Kant, nici măcar o federație mondială a republicilor nu poate garanta pacea mondială: o astfel de federație oferă condițiile necesare pentru pace, dar pacea poate fi realizată și menținută numai prin alegerea liberă a tuturor acelor politicieni care guvernează republicile – „politicienii morali” – de a face asta.

În *Noblețea spiritului*, Rob Riemen abordează căutarea adevărului și a libertății care a implicat figuri la fel de disparate precum Socrate și Leone Ginzburg, un intelectual evreu italian ucis de naziști. În noiembrie 1943, a fost arestat din nou pentru munca sa la un ziar clandestin pentru rezistență. Fasciștii italieni l-au predat germanilor. Din închisoarea din Roma i-a scris soției sale o scrisoare, care urma să devină ultimul său semn de viață. El a scris despre încercările constante de a-și învinge propriile frici și de a nu fi învins de grija pentru propria sa soartă, ci de a rămâne concentrat asupra a ceea ce se întâmplă cu semenii săi. El a încheiat scrisoarea cu cuvintele „Fii curajos”. Se referea la vitejia socratică: curajul de a fi înțelept; de a deosebi binele de rău; de a fi fidel căutării adevărului. Fii curajos, în sens socratic: aceasta este noblețea dreptului.

Prelegere susținută la Universitatea de Vest din Timișoara în data de 13 mai 2024, cu ocazia decernării titlului de Doctor Honoris Causa Legum Scientiae al universității, acordat la propunerea Facultății de Drept.